

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԳՐԶԱՐԻԿ ՂԱԶԱՐՈՍՅԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԱՆՀԱՅՏ ԵՐԳԵՐԸ

Իրաջքով մեր 1943-ին ձեռք ինկան Վարդապետին երկու տետրակները, որոնք կպարունակեին յոթանասուն անտիպ ժողովրդային երգեր, գրի առնված 1913-ին արևելյան ձայնագրությամբ:

Այդ երգերը ընել տվին ինձ աշխատանք մը, զոր Փարիզի Երաժշտանոցի ուսուցիչներս, իրենց բոլոր հմտությամբ, անկարող պիտի ըլլային ընել տալու: Ստիպեցին, որ սովորիմ արևելյան ձայնափշներն ու եղանակները իրենց դարձվածքներով, ուսուցանասիրեմ կերպը դաշնամուրումին, որ Վարդապետինն է, ու ի վերջո թափ տամ այն կյանքին, որ կեռա ներսս, երբ կլսեմ երգը յեղիս:

1942-են ի վեր թափած աշխատությունս յուրյց տվավ ինձի ուղին, որուն ամեն հայ երգահան պարտավոր է հետևել, եթե կուզե, որ իր կտորները կրեն տոհմային դրոշմ, գույն և ուժ, որոնք միմիայն մերն են:

Յոթանասուն երգերը մեկ ամսվան ընթացքին վերածված էին եվրոպական երաժշտության ու արդեն հարուստ ներշնչարան մը կպարգեին ինձի:

Հուզում, հիացում, խանդավառություն իրար կհաջորդեին մեջս, ու կդաշնամուրեի առաջին երգը, որ ողբ մըն է 5/4 չափով, ԲՁ եղանակ, ճերմանի նահանգի Սուրմալու գավառի էվիլար գյուղում՝ երգված: Երաժշտագետ ու անմոռանալի մեր Վարդապետը այնպիսի կանոնավորությունով մը նոթ առած էր, — արևելյան ձայնափշները, ժողովրդական երգը իր զանազան տուններով, երգող գյուղացիին ո՛ր գավառին, ո՛ր գյուղին ըլլալը, — որ բնականորեն պարտք կդնեն վրաս այդ երգով ամիսներ տարվե-

լու, արտաքին անցողարձերուն խորը փնտռելու, ներշնչվելու:

Ողբը դաշնամուրված է, կխորհիմ, այնպես, ինչպես Վարդապետը պիտի ուզեր որ ըլլար, պարզ մտացիորեն զգայուն ու գյուղը վերհիշել տվող բնույթով: Ինձ այսպես կթվեր, թե վերջապես երաժշտական աշխարհի մեջ հայերեն սկսեւ եմ խոսիլ. արդյո՞ք հայերենն զգալ գիտեի, թե ի՞նչ էր: Ատոր գիտակցելու համար պետք էր պահ մը հեռու նետել եվրոպական երաժշտության պաշարս, զոր 13 տարվան միջոցին հավաքեի էի ու դառնալ գիտունորեն տգետ ու իմաստունորեն պարզ:

Երգին բառերը խոր, սիրտ բզկտող, կուզեն որ չլսա, որովհետև լացը քիչ է անոնց համար:

«Աղջիկ մերդ մեռել ա,

նեյնիմ աման օ՜յ օ՜յ շուրերդ

կեղտոտել ա,

վա՛յ մերդ մեռնի սարի աղջիկ,

ջեյրան աղջիկ,

կվանամ վարդի ջրով, չորացնեմ

բերնի գոլով:

Երկրորդ աշխատանքս կշինեի մահերդ մը այդ ողբի վրա. հոս եվրոպական մշակութիւն շարհամարհեցի, ալ վտանգե՞ գերծ էի, չէ որ հայրենի հողս առած էի իբր մեկնակետ ու շունչս կմնար հարազատորեն հայ, ընդլայնելով առանց վրդովումի երգը Վարդապետին, զոր ունկնդիրը իրը կընն այնքան դյուրութեամբ:

Երախտիքի անհուն զգացումով կողեկու չեմ հիշատակը ամմահ Վարդապետին ու կմոռնամ, թե ինձ պակսեր է բախտը զինքը տեսած ու լսած ըլլալու:

Կ. Պոլիս

(«Ալիֆ» թիվ 75 1946 թ. Թեհրան)

Արվեստագիտ. գրտ. դոկտ. Մ. Գևորգյան

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՀԵՏ

Դեպի Պաղեստին կատարած ուղևորության ժամանակ՝ 1914 թվի հունվարին թիփաթակարին ես եղա Կոնստանդինուպոլսում։ Այստեղ ես պատահեցի իմ ունեցած հանդիպելու նշանավոր հայ երաժիշտ Կոմիտասի հետ։

Կոմիտասը իր կենդանության ժամանակ չի ունեցել այն մեծ հռչակը, որին արժանի էր նա իր ստեղծագործության շնորհիվ։ Ժամանակակից Ռուսաստանում Կոմիտասի անունը քիչ էր հայտնի։ Եթե ես գիտեի նրա մասին, այդ էլ գլխավորապես նրա համար, որ իմ ամենավաղ ժամանակի աշակերտներից մեկը եղել էր Ա. Գ. Տեր-Ղևոնդյանը, որը հաճախակի հիշում էր նրա անունը մեր դրույցների ընթացքում։

Ես Պաղեստին էի ուղևորվում մի խումբ մարդկանց խնդրանքով, որոնք հովանավորում էին Պաղեստինում հրեա-կողոնիստների կողմից բացված երաժշտական դպրոցները և ցանկանում էին իմ կարծիքն ստանալ այդ դպրոցների մասին։ Ես սիրով արձագանքեցի ինձ համար բոլոր տեսակետներից հետաքրքիր այդ առաջարկին։

Հրեական հին «negiot» ձայնաձևերը հետազոտող Դ. Գ. Մազգիդը խնդրել էր ինձ Պոլսում բնակվող, հայկական «խաղերի» հետազոտող Կոմիտասից մի քանի տեղեկություններ ստանալ։

Նման հետազոտություններով, ինչպես օրինակ հին դարերի ուսումնասիրությունը, զբաղվող մարդկանցից քչերը սովորաբար գիտեն միմյանց մասին։ Դ. Գ. Մազգիդը գիտեր Կոմիտասի աշխատանքների մասին և մինչև անգամ գիտեր նրա Պոլսի հասցեն։ Դ. Գ. Մազգիդը բազմակողմանի տաղանդի տեր ու գիտնական մարդ էր և չափազանց շատ բան էր արել այն ձայնաձևերի բացահայտման բնագավառում, որոնցով ծածկված են հրեաների Ս. Գրքի բաղկացուցիչ գրքերը։ Նրանից ես իմացա, որ մինչև մեր ժամանակները բանավոր տրագիգիայով հասած այս կամ այն «negiot»-ների համապատասխանող վաղեմի եղանակները (տաղերը) դոհացուցիչ չեն սաղմոսների կատարման համար. գործածության մեջ գտնվող, գոյություն ունեցող եղանակները պարզապես ավելի ուշ ժամա-

նակաշրջանի ծագում ունեն և պատկանում են կանտոր-կոմպոզիտորների անհատական ստեղծագործությանը։ Այն ինչ նշանները, որոնցով նշված է սաղմոսների գրքերը, նույնն են, ինչ որ ավետարանի մյուս մասերում։

Դ. Գ. Մազգիդին հաջողվել էր պատահաբար հանդիպել սաղմոսներից մեկին հարմարվող առանձին տրագիգիոն տաղերի։

Ամբողջի մեջ նրանց դերը սահմանելու համար նրան անհրաժեշտ էր պարզել համապատասխան եղանակների փոխադրությունը հայկական ձևերում։ Եվ Մազգիդը ամբողջ հույսը Կոմիտասի վրա էր։

Ահա այսպիսի հանձնարարությամբ ես ուղևորվեցի դեպի Պոլսի հայոց պատրիարքարանը, ուր բնակվում էր Կոմիտասը և խնդրեցի ինձ ուղեկցել նրա մոտ։ Սպասելու կարիքը բոլորովին չզգացվեց։

Հիշում եմ այդ շենքի բարձր ու ընդարձակ սրահները և ինձ հանդիպելու դուրս եկող միջին տարիքի տեր, բարձրահասակ, զեղեցիկ ու ազնվաբարձր մարդու արտաքինը։ Կարծեմ նրա հագին ֆարաջա կար, բայց ստույգ չեմ հիշում։ Ընդհանրապես նա իմ վրա միանգամայն աշխարհիկ մարդու տպավորություն թողեց։

Մենք անցանք զրույցին։ Կարելի էր և շփոթել, որ արևելյան սովորության համաձայն մեզ թասերով սև սուրճ մատուցվեց։

Կոմիտասը շատ լավ խոսում էր ռուսերեն։

Իմանալով որ ես Ռիմսկի-Կորսակովի աշակերտն եմ եղել, նա ասաց ինձ, որ մեծ համակրանքով է լցված այդ արվեստագետի հանդեպ ու ցույց տվեց սեղանի վրայի նոտաների ու գրքերի կույտը։

— Ռիմսկի-Կորսակովի մի քանի երկերը և նրա ներդաշնակության դասագիրքը իմ սեղանի գրքերն են կազմում։

Հատկանալի է, որ ինձ համար չափազանց հաճելի էր լսել այդ Բայց ես բաշխում էի երկար պահել անկասկած չափազանց զբաղված արվեստի գործչին ու անմիջապես անցա այն գործի շարադրմանը, որի համար եկել էի։

Հենց այդ պահին էլ ես դառնությանմբ իմացա, որ Դ. Գ. Մազգիդի համար ոչինչ

արժեքավոր են շնմ կարող տանել:

Կոմիտասի ասելով՝ հայերի, ինչպես և հրեաների, մոտ հատկապես Դավթի սաղմոսների եղանակները հանդիսանում են համապատասխան երաժշտական ստեղծագործության ավելի ուշ ժամանակաշրջանի նմուշներ և ամենամեծ շափով կրում են անհատական մշակման հետքը: Իսկ ավելի վաղ շրջանի եղանակները կորսված են:

Ինչպես երևաց, Կոմիտասը թեև զբաղվում էր հիմնականում հայկական «խազերով», բայց լավ ծանոթ էր նաև հրեական neginot »-ներին ու «ավետարանական

կանտիլյացիայի» ողջ բնագավառին: Նա ինձ տվեց հրեական նվագի բացահայտված նմուշները, որ կատարվել էր հուժմանիստ Ռեյսլինի կողմից: Այնուհետև զբաղարարից հանեց մի մեծ ու հետաքրքիր հատոր, նվիրված Նապոլեոնին զանազան պրոֆեսորների կողմից, որոնք մասնակցել էին նրա Եգիպտոսի արշավախմբին: Այնտեղ կար և մի հոգված՝ ավետարանական կանտիլյացիայի մասին Եգիպտոսի հրեաների մոտ XIX դարի սկզբին՝ ձայնահիշային օրինակներով: Բոլոր այդ օրինակները ես արտագրեցի:

Այդ հարցի մասին Կոմիտասն ասաց հետևյալը.

— Ես հրեական « neginot »-ների սիստեմը համարում եմ ավելի հին, քան մեր «խազերը», որովհետև մեր երգերի նմուշներն ըստ նվագի ավելի մեղոդիկ են, վարելի է ասել անգամ, որ նրանք կրում են տեքստերին հարմարեցված ամբողջական մեղեդիների բնույթ, այն ինչ հրեական տրադիցիոն եղանակները զուտ արտասանական ծաղում ունեն: Դա իսկական « accens'a »-ի զերծ մնացած նմուշ է:

Այնուհետև Կոմիտասն ինձ պատմեց շատ հետաքրքիր բաներ «խազերի» վրա կատարած

րած իր աշխատանքի մասին, պարզապես ցանկանալով հասկացնել ինձ, թե հետազոտական աշխատանքն այդ բնագավառում որքան դժվար է և ինչքան ղգույշ պետք է լինել վերջնական հզրակացությունների մեջ:

— Երիտասարդ հասակիցս ես ջանասիրտությամբ աշխատել եմ՝ ուսումնասիրելով մեր ձայնահիշները: Այդ աշխատանքի արդյունքը հանդիսացող գիրքը ես կարդացի Փարիզում՝ հատուկ ժողովում: Իմ աշխատությունը մեծ հաջողություն ունեցավ և մրցանակի արժանացավ: Բայց ես չդադարեցի աշխատանքս: Անցավ մոտ քսան տարի ու ես հանգեցի բոլորովին ուրիշ եզրակացության: Սկզբի իմ եզրակացությունները հիմնված են եղել միայն մեր ձայնահիշներում գծիկների ուղղության ուսումնասիրության վրա, բայց հետագայում պարզվեց, որ գծի ամենանվագագույն ստվարացումը նշանակություն ունի արդեն մեղեդիի բացահայտման համար: Ամեն ինչ դուրս եկավ ավելի բարդ ու հարուստ, քան ես մտածել էի սկզբում: Եվ ես հավատացած չեմ, որ իմ կողմից այստեղ բոլորը հայտնաբերված է ու շարունակում եմ աշխատել:

Ես չեմ հիշում այն ամենը, ինչի մասին

Կոմիտաս վարդապետ

խոսեցինք մենք: Բայց ամենի մասին ինչ և ինչպես որ նա խոսեց, ես զգացի և՛ լրջությունը գիտական կենտրոնացվածության, և՛ մեծությունը պայծառ գեղարվեստական ձիրքի, և՛ հմայքը մարդկային բարյացակամության: Մեր զրույցը ծայր աստիճան աշխույժ ու հետաքրքիր էր: Այնուամենայնիվ պատրիարքարանի շենքը մի քիչ կաշկանդում էր ինձ: Ես չգիտեի տեղին կլինե՞ր այստեղ խնդրել Կոմիտասին, որպեսզի իր ստեղծագործություններից որևէ մեկի հետ ինձ ծանոթացներ: Իմ մտքովն անցավ անգամ, թե շրջապատողների համար ռզաղտ-

նրա ցված» չէ՞ արդյոք նրա գործունեության աշխարհիկ մասը: Եվ ավելի նվազ հարմար գտա առաջարկել նրան այստեղ ծանոթանալու իմ աշխատանքներին ու այս կամ այն կերպ արտահայտվելու նրանց մասին:

Մեզնից որևէ մեկը կարող էր մտածել, որ աշխարհը ահապոր պատերազմի նախօրյակին է գտնվում և որ մի քանի ամսից հետո հայ ժողովրդի համար կսկսվի զարհուրելի ուղերգությունը, և որ այնքան սիրալիր ինձ ընդունող ու հետո բարեկամաբար զրուցող Կոմիտաս-կոմպոզիտորի ու հետագոյի ստեղծագործական մտքերը պետք է վերջինը հանդիսանալին:

Միայն շատ ուշ, ես ծանոթացա Կոմիտասի ստեղծագործությունների հետ՝ համոզվելով թե ինչպիսի խոշոր կոմպոզիտոր ու

տաղանդ, կոմպոզիցիայի ինչպիսի ինքնատիպ ու հետաքրքիր վարպետ է եղել նա և ինչքան խոշոր է նրա դերը XX դարի հայկական երաժշտության զարգացման գործում:

Իմ աչքերի առաջ տեղի է ունենում նրա ծաղկումը ու ինձ համար հաճելի է գիտակցել, որ ես գիտեի նորագույն հայկական երաժշտական կոլտուրայի խոշոր հիմնադիրներից մեկին, որ ինձ վիճակվեց բարեկամական հարաբերությունների մեջ գտնվել նրա խոշոր ներկայացուցիչների հետ ավելի ուշ ժամանակաշրջանում և լինել կրտսեր սերնդի ամենից աչքի ընկնող հայ կոմպոզիտորների բարեկամն ու ղեկավարը:

Ռուս. քաղզմ. վ.

ՄԱՐԲԱ ԻՅՃՅԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՎ ԻՐ „ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՐԳԵՐ“-Ը

Հայ երաժշտությունը վերածնունդի շրջան մը կապրի ներկայիս. դատելով երաժշտական մարզի մեջ ի հայտ եկած գործունեություններն, — երգ, նվագային և օբերատիք, — թե՛ Հայաստան և թե՛ արտասահման:

Այս ներշնչիչ երևույթը կալուստիք ոչ միայն օր ըստ օրն փթթող երգահաններու և երաժիշտներու տաղանդին՝ այլ և հասարակական խավերու ցույց տված հետաքրքրության դեպի տոհմային երաժշտությունը: Թեև ժողովուրդը ժլատ է եղած իր գնահատանքին մեջ, սակայն քաջալերական է տեսնել թիվը հետզհետե աճող ունկնդիրներուն, որոնք կգիտակցին՝ թե երաժշտությունը դեղարվեստի արտահայտության բարձրագույն եղանակներն են կն: Էստ Ոսկեդարու մատենագիրներուն, որոնց տված տեղեկությունները շատ քիչ, բայց թանկագին են, հեթանոսական շրջանին ի վեր ունեցած ենք երգ և երաժշտություն: Հայ պատմության ծանոթ Գողթան երգիչները հավատարիմ ավանդապահներն էին ցեղային աննյութական հարստության: Ապա Գուսաներգուները, ավելի ետք Միջնադարյան Տաղերգուները, որ աշխարհաբար լեզվով երգեցին, ընդհանրացուցին դայն և ժողովրդին սիրելի դարձուցին: Աշուղությունը

նր հայերու մեջ ծաղկեցավ վերջին երկու դարերու ընթացքին:

19-րդ դարու երկրորդ կեսին ասդին, հայ բանահյուսությունն ու երգը սկսան երևան գալ գուտ հայրենասիրական, ազգային ոգով ու ոգիով, այլ եղանակները դուրի էին ցեղային հատկանիշն:

Մինչև 20-րդ դարու վաղորդյանը մեր աշխարհիկ երաժշտությունը տարտամ, անգույն բնույթ մը ուներ: Արևմուտքի մեծանուն երաժշտագետներուն համար Փոքր Ասիան և Հայաստանը երաժշտության տեսակետն անապատներ կհամարվեին ու բնիկներու երգն ու նվագն ալ նախնական միօրինակություն, անտաշ խռոսերդ մը:

Ահա այս պահուն էր, որ հայ երաժշտությունը՝ որպես ինքնատիպ և ազգային դրոշմով արվեստ մը՝ կհայտնվեր եվրոպայի միջազգային գեղարվեստի դաշտին մեջ, նոր էջ մը կբացվեր նվիրված հայ երաժշտության, և հանճարը, որ անվիճելի տիրակալություն մը լույս աշխարհ կհաներ այս թագնրված ժողովրդային հարստությունը՝ էր

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Կոմիտաս վարդապետ Կոստինացի (Քեոթահիա) Գևորգ Սողոմոնյանի և Պրոսպեր Թագուհի Հովհաննեսյանի զավակն էր: Մընված 1869 սեպտ. 26-ին, մկրտված Սողոմոն

անուշով: Երբ մեկ տարեկան էր՝ մայրը մեռավ և 11 տարեկանին հայրը կորսնցուց: Դպրոցին ներս ոտք կոխեց առաջին անգամ՝ երբ ութ տարեկան էր:

Կոմիտասի մեջ նրդի և երաժշտության սերը կսկսի այն փոքր տարիքին, երբ որբուկը հորաքրոջ հետ միասին ամեն կիրակի եկեղեցի կերթար և լարված ուշով կը հետևեր երգեցողության:

Մայրը՝ մեռած 17 տարեկան մատաղ հա-

Կոմիտաս վարդապետ

սակին, ունեցած է երգչի ու բանաստեղծի հակումներ: Հայրը եղած է քաղաքի եկեղեցիին դպիր:

Կոմիտաս իր մանկությունը անցուցած է չքավոր վիճակի մեջ: Հորը մահեն տարի մը վերջ, 25 տղոց մեջեն իրեն կվիճակվի էջմիածին երթալ, միանալու Մայր Տաճարին համար կազմվելիք երգչախմբին: Այս դովերի ձևոնարկը գործադրության կդրվի Գևորգ Գ կաթողիկոսի փափագով:

Վեհափառին զարմանքը մեծ կըլլա, երբ կտեսնե, որ տղան հայերեն չի գիտեր և կսկսի սաստել զայն:— Ե՛ս ճիշտ անոր համար եկա ալստել: Սակայն ես կարող եմ հայերեն երգել ձեզ, կալատասխանե պատանյալը: Եվ կսկսի երգել հին շարական մը քաղցր ձայնով ու ամբուր հայերենով: Կաթողիկոսին բարկությունը կփոխվի հուզումի:

Ահա այս փոքրիկ, բայց պատվախնդիր հանդգնությունը իր ապագա հրակա հաջողության նախաքայլն եղավ:

Իր 11 տարվան դպրոցական շրջանին կհետաքրքրվեր միմիայն երաժշտությունով:

1890-ին սարկավագ կձեռնադրվի և կձանչցվի բոլորեն «Երգիչ Սողոմոն Սարկավագ»: 1896-ին վարդապետական աստիճանին կբարձրանա Հայրիկի ձեռնադրությամբ և տարի մը վերջ Ալեքսանդր Մանթաշյանի բարերությունամբ Պերլին կդրկվի երաժշտական ուսումը կատարելագործելու: Միմեցի աշխարհահռչակ ջութակահար Ճոսեֆ Իոսիսի, որ Պերլինի արքունի երաժշտանոցի տեսուչն էր: Խորհուրդ տվավ մտնել Րիչարտ Շմիտի մասնավոր երաժշտանոցը: Ուսուցչապետ և արքունի երաժշտագետ տեսուչ Շմիտ հանձն առավ ինձ հետ պարապել առանձնապես: Ավարտեցի տեսական և մանավանդ գործնական երաժշտության ամբողջ դասընթացը: Միաժամանակ ուսանող գրվեցա Պերլինի արքունիքի Ֆրետրիխ Վիլհելմ համալսարանի փրիստփայական բաժնում և լրացրի երաժշտության փրիստփայական պատմական դասընթացը: Ուսուցչապետներս էին Ֆ. Պելեման, Գ. Ֆլայշլեր և Կ.

Ֆրիտլանտեր: Վերջին տարին իր համառ աշխատանքին շնորհիվ կարժանանա իր ուսուցչապետներին և հրեմտո՛ւք ու տիտղոսին:

Թե որքան անկեղծ սեր ու գուրգուրանք կտածեր պրոֆ. Շմիտ իր տաղանդավոր աշակերտին հանդեպ՝ թող պատմե վարդապետին լավ բարեկամ երգչուհին, օր. Մարգարիտ Բաբայան:— Վարդապետը համարյա իր ամբողջ թոշակը գործածում էր ուսման,

դաշնակի ու երգեհոնի վարձքի, գրքեր և նոթաներ գնելուն և հազիվ կարողանում էր օրական մի անգամ ճաշել: Պրոֆեսորը հուզմունքով նկարագրում էր իր տաղանդավոր աշակերտին հավիլը, որ օրից օր նիհարում էր: Վերջապես չհամբերելով, մի օր դասից ետ պ. Շմիտը վճռում է նրան հետևել, հասնալու համար նրա կյանքը: հեռվին տեսնում էր, ինչպես նա մտավ մի ժողովրդական համեստ սյանդոկ և խնդճուկ նախաճաշ արավ: Նա շարունակեց հետևել վարդապետին մինչև նրա գուռը և մտավ տանտիկնոջը մոտ՝ բացատրելով իր այցելության նպատակը և խնդրելով, որ իրեն միջոց տա հասնալու իր աշակերտի կյանքը: Տիկինը տեղավորում է նրան մի հարկ ցածր, Կոմիտասի սենյակին տակ և նա մնում է այդտեղ, ամբողջ օրը ունկնդրելով ինչպես վարդապետը մերթ երգում, մերթ նվագում է, ըստ այլևս ուտելու խնդիր չկա: Իրիկվան ժամը տասին նա բախում է դուռը: Երբ Կոմիտաս զարմանքով տեսնում է իր պրոֆեսորին, վերջինս հարձակվում է իր աշակերտի վրա.— «Դուք այսպես ապրում եք առանց սնունդ առնելու», ես արգիլում եմ այլևս ինձի վճարելու: Եվ այդ օրվանից նա ստիպված է լինում շաբաթ երեք անգամ զնալ ճաշելու իր պրոֆեսորին մոտ, որ այնուհետև տանում էր նրան Պերլինի օբերան: Կոմիտասի առաջին հոգսը, դառնալիս Կովկաս, լինում է իր պարտքը լիովին վճարել իր ամենապատվական ուսուցչապետին: Նա սրբու պես սիրում էր վարդապետին և եթե մի շաբաթ նամակ չառներ նրանից, հեռագիր էր տալիս իմանալու Կոմիտասի առողջությունը»:

«Հանձարը երևան բերելու համար կայծ մը պետք է» խոսքը որքան կհաստատու Կոմիտաս վարդապետ:

Քսան տարեկանին, երբ տակավին ճամբարանի աշակերտ՝ բարեկենդանի արձակուրդին, իր գլուղացի դասընկերներին մեկուս տունը հյուր կմնա: Այնտեղ լսած մեկ խաղը ներգործող ազդեցություն մը կձգե իր վրա և այն օրեն սկսյալ կնվիրե ինքզինք ժողովրդային երգեր հավաքելու, ուսումնասիրելու, բազմաձայնի դաշնավորելու և գեղարվեստի աշխարհին ներկայացնելու տաժանագին աշխատանքին:

Ուստադնացություններ և տոնական հանդիսավայրերը լավագույն առիթը կընծայեն իրեն՝ մատիտ ու թուղթ ի ձեռին շրջելու: զյուլեն գյուղ, դավառ, դավառ, երբեմն որպես խաղ կանչող վարդապետ, հաճախ թաքնված և երբեմն ալ ծալտյալ, գրի

առնելու անձն ու անկերպարան երգերու քառյակներն ու մոթիվները:

Ու այս ձևով Կոմիտաս վարդապետ հավաքեց ավելի քան 4000 ժողովրդային երգերու անսպառ շտեմարան մը, որ ներշնչումի աղբյուր պիտի հանդիսանար և նյութ հայթայթեր տաղաճ երգահաններու:

Այն երգերը, զորս Կոմիտաս վարդապետ կորակե «Դեղջուկ երգեր» անվամբ, կներկայացնեն զանազան տեսակներ,— շինական աշխատանքի, հարսանեկական խրախճանքի, օտարութեան, դուրսագնական, սիրո, օրորոցի, պարի երգեր, և այլն: Այս երգերը իրենց կրած հանգամանքին համաձայն, մերթ եղանակալից են, մերթ դուռագեղ, հաճախ մեղամաղձիկ և խիստ հաճախ մեղեդիական, երանգալից, ցատուկ կշռաչափով և կենդանի թափով: Ունին մշտաթարմ հրապույր մը, որ ունկնդիրները կը գրավե թափական, համակելով զանոնք ներքնազգաց ջերմութեամբ և թափանցող ուժգնությամբ:

Կոմիտաս վարդապետի գեղջուկ երգերու բանահյուսութեան առանցքը կկազմեն մեր Անգիր Դպրոցյան և «Ջան Գյուլում»— ներքև հարյուրավոր քառյակները, որոնք կհայտնվին նաև նոր երգահաններու երգերուն մեջ:

Մեծանուն երաժիշտը՝ իր տիրացած արվեստին նրբազնին և խորասուշուղ ուսումնասիրողի հատկության շնորհիվ, զատեց ու զտեց, հարազատ ձայները որոնելով, գտնելով, տվավ անոնց ազգային դրոշմ և բնորոշ նկարագիր: Չբեբազատեց զանոնք օտար մեղկություններ և հագագային դալարումներն ու միօրինակություններն:

Հայ գեղջուկ երգին ամենահատկանշական երևույթը, բառի շեշտին համապատասխան երաժշտական շեշտավորումն է: Կոմիտաս վարդապետի բոլոր երգերը պահած են իրենց բուն շեշտը երաժշտության մեջ իսկ: Հայ երգին ոգիին ու ոճին համապատասխան ինքնահատուկ ձայնաշար, փոփոխական կշիռ, ու բարդ չափ դործածելու նոր և եզակի ձևը՝ իրմով սկսավ: Այս ականբախ հանգամանք՝ վարդապետին երաժշտական կարողության կուտա բարձրագույն արժեք, իսկ հայ երգին հմայք և ինքնուրույն կնիք:

Մեր երգերուն այս հատկանիշը կհարկադրեր մեծ վարդապետը որդեգրելու իրթին «ձայն առ ձայն»-ի ձևը, հայ երգը դաշնավորելու, փոխան սովորական ներդաշնակումի:

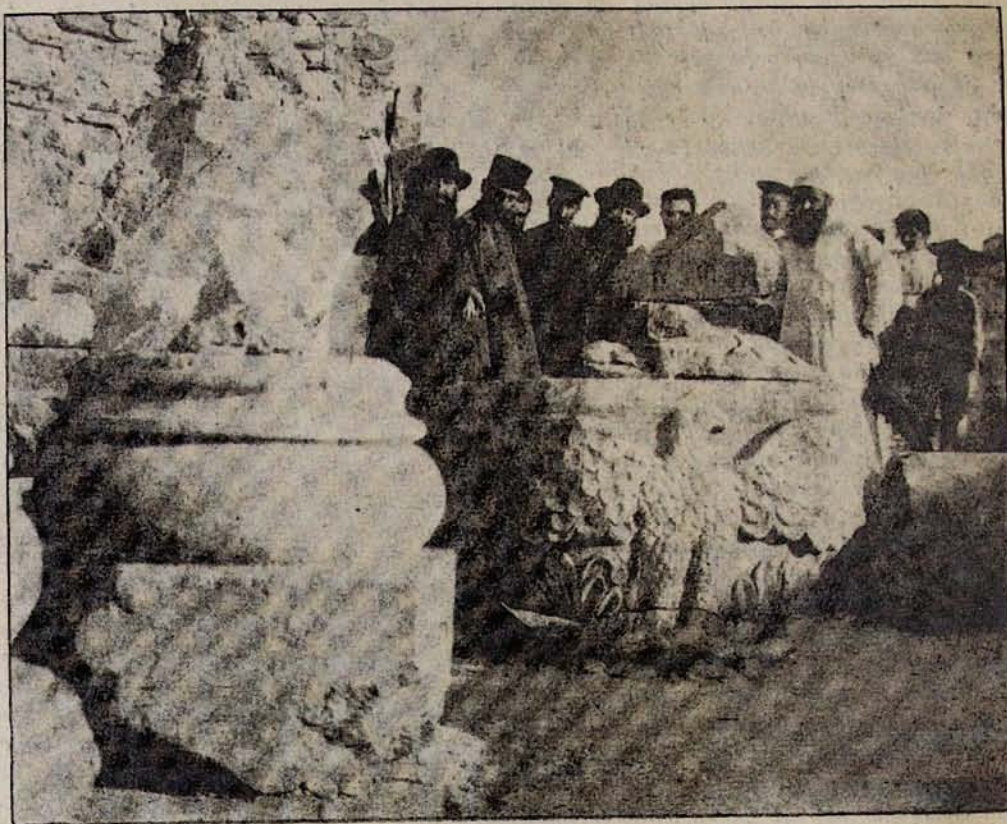
Իր Պատարագը՝ Չ տեսակ բաղմաձայն,

ողջունելու բախտը շունեցանք: Իր սակավաթիվ սաներեն՝ Վ. Սարգսյանի վերհիշումով դրի առնված և Կոմիտասյան հանձնախմբի ջանքերով արտատպված «Կոմիտասյան Պատարագ»-ը հրապարակի վրա է: Ան մեծ մասամբ կտարբերի նկմայան Պատարագն: Բազմաձայնի ընտիր նմուշ մըն է եռաձայն այս պատարագը, իր «ձայն առ ձայն»-ի հզոր ու ներգործող դաշնավորություն մը Պախի FUGUE-երը հիշեցնող:

Իր ինքնության մեջ Կոմիտաս Վարդապետ,

խստապահանջ, բծախնդիր, կծու քննադատ և ինքնաքննադատ էր:

Վարդապետի կիրթ և գեղեցիկ ձայնով, զգայուն երգչի կարողությունը երկար ժամանակի համար թարմ պիտի մնա զինք ունկնդրողներու հիշողության մեջ: Իր «Լույս Զուարթ»-ին, «Բաց մեզ Տեր»-ին, «Տեր Ողորմյա»-ին առընթեր հիշենք եվրոպական ընտրյալ հրաժիրտներու վրա ձգած խորին տպավորությունը իր երգերեն, «Կուռնկ», «Անտունի», «Մոկաց Միրզե», «Կանչի

Կոմիտասը Զվարեցում (ձախից աջ՝ երկրորդը)

սե սքեմին ու վեղարին շուքին ներքև վայելաշահասակ, բարեկազմ, նույր դիմագծով, խոհուն և փայլուն աչքերով անձնավորություն մըն էր: Իր ներաշխարհին մեջ ժուժկալ, պարզակյաց և սակավապետ: Ընկերային շրջանակի մեջ արթուն, սրամիտ, զվարթախոս և կատակաբան: Որպես ղեկավար՝

կոռնկ, կանչեա՝ին և այլն, զորս կերպի սառսռազդեցիկ հուզումով:

Որպես համերգներ կազմակերպող՝ վարող՝ Կոմիտաս տիրացալ միջազգայի համբավի: Զայս կապացուցանեն իր սարքած բազմաթիվ համերգները եվրոպական նշանավոր քաղաքներուն մեջ, ինչպես

նգիպտոս, Ռուսիա և Պոլիս, երգիչ-երգչուհիներու ստվար խմբերով: Իսկ որպես բանասեր և գասախոս հրապարակ գալը, իր մասնագետ բարեկամները և ուսուցիչ-ուսուցչապետները հիացուց: Տվալ քսանի ավելի դասախոսություններ հոն, ուր համերգներ սարքեց և արժանացավ օտար մամուլի անվերապահ գնահատության: «Զեր հմտալից և խորիմաստ դասախոսությանց միջոցով խորունկ հայացք մը ձգել տվիք դեպի այն երաժշտությունը, որ մեզի համար ցարդ գրեթե գոց էր, և որ մեզի արևմտյաններու շատ բան սորվեցնել կարող է» (Պերլինի համալսարանի երաժշտության պրոֆեսոր Ֆլայշլըր):

«Այն խորունկ հայացքը, որով դուք մեզմե բոլորովին հեռու եղող բարձր ու զարգացած քաղաքակրթության մը վսեմ կարողությունը մոտեն ճանչցուցիք մեզի... Զեր դասախոսելու և երգելու կատարելագործ արվեստը—ասոնք այնպիսի բաներ են, որոնք մեզ զարմացնել կարող էին և որոնք ձեր ունկնդիրներն ոչ մեկուն հիշողության մեջ պիտի թառամին» (Մաքս Զալֆերթ, Պերլինի համալսարանի երաժշտության ուսուցչապետ):

Իր գործունեության ամբողջ շրջանին ան կնխարկվեցավ բազմապիսի անարդարության, թշնամանքի և զրկանքի քի մեծամեծ ներքն և եղբայրակիցներն: Ասոնք ավելի մեծ ցավ ու կսկիծ պատճառեցին, քան իր մտամաշ ամենի աշխատանքը:

Կոմիտաս միևնույն հալածանքը ու թշնամանքը դիմագրավեց Պոլսո մեջ իր սարքելիք համերգներու վերջին վարկյաններուն: Իր վարդապետական վարկը բեկանելու ջանքեր, իր վսեմ գործը նսեմացնելու քննադատություններ, որոնց պատճառած հատուկիշտը կստիպեր զինք ըսելու մեղմ հանդիմանություն:

—«Ե՛վ հավաքողը, և՛ ստուգողը, և՛ ուսումնասիրողը միայնակս եմ եղել...

...Այսպիսի աշխատանքներն անթերի և խղճմտորեն կատարելու համար մեկ մարդու կյանքը հերիք չէ...»:

Կոմիտաս վարդապետ, իրեն նպատակ չունեցավ երգահան կամ երաժշտահան մը ըլլալով՝ լոկ իր անձը ճանչցնել և փառավորվիլ, այլ հետապնդեց բարձր սկզբունք մը— հաստատական հավատարմությամբ նվիրվեցավ տոհմային երաժշտության մասունքը ի մի բերելու, Բյուսկու, վերլուծելու, գիտական մասնագիտությամբ զգեստավորելու և գեղարվեստական կաճառին ներկայացնելու:

Վարդապետը իրագործեց իր դժվարա-

հաս նպատակը:

1914, հունիսին, Փարիզ գումարված երաժշտական միջազգային համաժողովին ներկայացավ որպես ժողովին մեկ անդամ և 400 երաժշտագետներու ներկայության տվալ երեք դասախոսություններ և վերլուծական փաստերով ու զործնական օրինակներով (համերգ) ապացուց թե «Հայն ունի ինքնուրույն երաժշտություն»:

Այս կուռ և հմտալից բանախոսությանց շնորհիվ արժանացավ դրական գնահատություն բոլոր մեծամեծ երաժիշտներն, որոնք իրենց հիացումը հայտնեցին՝ «Վարդապետ, դուք արևելյան երաժշտության համար մեզի նոր բանալիներ շնորհեցիք» ըսելով, և խոստացան երաժշտության պատմության գրքի երկրորդ տպագրությունը ձոխացնել «Հայ երաժշտություն» հավելվածով:

Կոմիտաս վարդապետ իր գործունեության գագաթնակետին էր: Երաժշտական աշխարհը ընդհանրապես և հայ ազգը մասնավորապես կակնկալեր նորանոր հայտնություններ և հանձարեղ ստեղծումներ իր հասուն և բեղմնավոր մտքն, երբ ձակատագրի անողորմ հարվածը զգեսնեց զինք:

1915-ի տարագրության, վարդապետը մեկն էր Պոլսին քսորված հայ մտավորականներն: Ջորավոր և ազդեցիկ միջամտությանց շնորհիվ թեև ողջ վերադարձավ Պոլիս, սակայն իր ականավոր ընկերներուն թուրքերու ձեռքով եղեռնական վախճանն ու տարագրության սարսափը հզոր կերպով ցնցեցին իր գերզգայուն հոգին ու խորտակեցին իր մտքի վեհապանծ ներդաշնակությունը: 20 երկար տարիներ Ֆրանսա-հիվանդանոցի մը մեջ «ուրվականային» մտամեռ վիճակով մը տուռալեցավ, մինչև որ 1935, հոկտեմբեր 22-ին մահը բերավ իր խոշտանգված հոգիին հավիտենական խաղաղություն:

«Հայ դասական երաժշտության հայրը» իր ինքնածին մեծ տաղանդովն ու երաժշտական լուրջ դաստիարակության միավորությամբ օղակեց Արևելյան նուրբ արվեստը Արևմտյանին:

Եվ այսօր, Կոմիտաս վարդապետին անունն ու համբավը մեծագույն գրավականն են մեզ ոգեպնդելու. թե ինչպես որ վերջին հիսուն տարիներու ընթացքին իր երգն ու երաժշտությունը ոգևորեցին և ներշնչեցին իր ունկնդիրները, նույն խանդ ու եռանդով պիտի երգվին ապագա սերնդներն, որոնք գուրգուրանքով և նվիրումով պիտի պահեն ու պահպանեն իր ձգած ազգային թանկագին ժառանգությունը:

(«ՆՈՐ ՕՐ» փետր 6, 7 1946թ. Ֆրեդնո)